

2

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis

1938:0256
71907

29.4.12.

Lutheri kogemused ja ahastused kloostriis ja nende tähendus Lutheri reformatsiooni ilmele.

O. Sild.

Inimelus ei ole mitte ainult rõõmu, vaid ka kurbust, mitte ainult kindlat meelt ja julgust, vaid ka kahtlust, meeleheitmist ja ahastust. Vaieldav on, mida neist rohkem on — see on ju ka osalt subjektiivne, kuidas igaüks seda ise tunneb.

Aga ka kurbusel ja kannatusel ja ahastusel on oma tähendus inimelus, inimese enese ja ka teiste kohta. See tähendus ei ole mitte ainult negatiivne, vaid ka positiivne. Hea illustratsiooni öeldule leiame meie suure, energilise reformaatori — Lutheri elus. Temal seisab esiplaanil küll tema murdumatu Jumala usaldus, tema kindel vankumatu meel ja julgus, tema teguvõimsus, tema rõõmus meel ja huumor. See on temal aga ka ainult üks külg tema hingeelus. On veel teinegi külg, mis ehk vähem silma paistab ja ka polnud see temal esinemas alaliselt. Viimane külg Lutheri hingeelus avaldub Lutheri kloostrielu kogemustes ja ahastustes.

Sagedasti näeme elus, et arvame omavat häid teadmisi mõne eseme, isiku või sündmuse kohta ja üldiselt meil vahest ongi mõningaid vastavaid teadmisi. Kui meie aga ligemalt asja vaatleme ja tema üksikasjusse ikka enam süveneme, esinevad meile ootamatult raskused ja lüngad, mis võivad esile kutsuda suuri lahkarmusi. Nii arvavad ka luterlased, et nemad hästi tun-

nevad suure reformaatori elu-olu ja kogemusi. Kuid ka Lutheri, ta kogemuste ja ta elamuste mõistmise suhtes esineb meil raskusi, mis välja kutsuvad suuri lahkavusi, mitte ainult protestantlikkude ja katoliiklikkude uurijate vahel, vaid ka protestantlikkude uurijate eneste vahel ja samuti katoliiklikkude uurijate eneste hulgas.

Otsustavamaid päevi Lutheri elus oli 2. juuli 1505 ja siis selle järelalusena 17. juuli 1505. 2. juulil 1505 tuli Luther Mansfeldist, kus ta oli külastanud oma vanemaid, tagasi Erfurti, et ülikoolis anduda isa soovi kohaselt õigusteaduse õpinguile. Linna ligiduses (umbes 6 km linnast eemal Stotternheimi piirkonnas) sattus ta tugeva pikse kätte. Päris tema ligiduses sähvatas välgu juga. Teiste teadete järgi paisati ta maha, kusjuures ta jala vigastas. Surma silma ees nähes, hüüdis ta: „Aita, püha Anna, ma tahan mungaks saada.“ Juba Lutheri ajal on seda tema elamust teataval viisil kõrvutatud apostel Pauluse elamusega Tamaskuse teel. Veel täpsemalt võiks tema elamust võrrelda näiteks premonstraatlaste ordu asutaja, püha Norberti elamusega, kellest vana jutt räägib, et välgu sähvatusel tema läheduses langenud ta sügavasse minestusse, uue inimesena ärganud ta ja tõusnud siis üles ja asutanud premonstraatlaste ordu. Luther ise arvas, et see „hirmutus taevast“ tähendas kutsetu kloostrisse. Võimalik, et Lutheril juba varem on olnud juhtuval korral mõtteid ja tundeid ja meeleolusid, mis teed kloostrisse aitasisid tasandada¹⁾, nagu sisemine kalduvus kurbusele kõige välise rõõmu juures. Ta ütles pärast, ta astunud kloostrisse meelt heites enese suhtes (desperans de me ipso). Igatahes pidas ta nüüd oma töötuse ilmet kandvaid sõnu siduvaks töötuseks ja astus 17. juulil kloostrisse. Katoliku õpetlane Hartmann Grisar nimetab seda sammu „enneaegseks“. Kuid selles asjas oli muidugi Lutheri südametunnistusel esimene sõna ütelda. Keskaja vaatekohast võiks seda Lutheri sammu nimetada Lutheri „pöördumiseks“. Meie teame, et keskajal pöördumine toimus enamasti sel teel, et äkilises meelemuutuses inimesed loobusid maailmarõõmudest, jõukusest ja aust ja astusid kloostrisse; mungad ise vahel lahkusid kloostritest ja otsisid täielikus

¹⁾ Vt. Otto Scheel, Martin Luther... II 1930³, lk. 11.

H. Boehmer, Der junge Luther 1925, lk. 46. 48.

J. Köstlin, Martin Luther... I, 1903, lk. 47. 48.

üksilduses veel suuremat Jumala ligidust, teeneid ja lepitust. Usupuhastuse mõttes ei olnud see veel mitte pöördumine, sest see toimus Lutheri pärastise vaate järele usu kaudu (*per fidem convertimur*). Niisugust usku Lutheril sel ajal veel ei olnud. Kuid ei ole kahtlust, et Lutheri kloostrielu kogemustel suur tähendus oli usupuhastuse vaimusuuna kujunemisele.

See ongi küsimus, mida meie järgnevate ridadega püüame ligemalt selgitada. Katoliku kirikus hakkas varakult (juba II saj.) maksvusele tungima vahetegemine kahesuguse kõlbla ja vagaduse vahel: hariliku koguduse liikme kõlbla ja vagadus piirdub ja rahuldub enamvähem Jumala käskude (*praecepta*) täitmisega, s. o. sellega, mis on kristlase otsene kohusetäitmine. Täiusliku kristlase kõrgema kõlbla ja vagaduse juhtnööriks on peale otseste Jumala käskude ka n. n. evangeeliumi nõuanded (*consilia evangelica*), siia kuuluvad näiteks Matt. 6 esitatud nõuded; mitte vastu panna vägivallale, armastada vaenlasi, oma varanduse jagamine vaestele, neitsilikkuse pidamine, abielust loobumine ja keskajal eriti munkluse töötused ja ülepea askeetilised ja erilised teoõigluse aktid, mis võimaldavad erilisi satisfaktsioone pattude eest ja erilisi teeneid ja erilist täiuslikkust ja õndsust. Seega maksis õieti ka kahesugune kõlbla aade, äravalituile, täiuslikele erinev harilike kristlaste omast.

Kui Luther prooviaasta järele täismungaks vastu võeti ja tema pühaliku mungatöötuse andis, siis pidi sellel kõigel juba olema teataval määral ristimise sakramendi mõju, võimaldades talle ilmsüütuse; sel puhul tervitasid vanad mungad kloostrites vastuvõetud munku rahusuudlusega ja ütlesid, et ta nüüd nii puhas olla kui vast-ristitud laps.

Luther andus kloostris innuga kõigile kloostrielu nõuetele, muuseas ka lihahimude suretamise askeetilistele harrastustele, nagu paastumisele, vägivaldsele uinaku katkestamisele öö tunnivalvetel, öövalvele, külma kannatamisele kongis, mis ei olnud köetav j. m. s. Ta püüdis Jumala ees õige olla tegude läbi, koguda teeneid, sooritada satisfaktsioone eksimuste eest ja korda saata häid tegusid.

Praktiliste harrastuste kõrval hakkas ta kloostri generaals-tuudiumis usuteadust õppima, siis vähehaaval ka õpetama, uurides piiblit, skolastikuid, müstikuid, pärastpoole ka Augustinust.

Kevadel 1507 pühitseti ta preestriks. Kevadel 1509 promoveerus ta Wittenbergis Püha kirja bakkalauriks, sügisel 1509 sai ta sealsamas sententsiaariks õigusega seletada Peetrus Lombarduse sententside raamatuid. Sellesse samasse ametisse saadeti ta siis tagasi Erfurti.

4. oktoobril 1512 sai ta usuteaduse litsentsiaadiks Wittenbergis, 19. oktoobril s. a. usuteaduse doktoriks piibliteaduse alal ja nüüd algas ta sel alal iseseisvat mõjurikast professori õpettegevust Wittenbergi ülikoolis augustiinlaste ordu esindajana.

Vahepeal oli ta observantide kloostrite ülesandel hilissügisel 1510 Roomaskäinud, siis sai ta Wittenbergi kloostrikiriku jutlustajaks, varsti ka kloostri abivanemaks (subprior) ja 1515 ühe osa kloostrite aseülemaks (distriktvikaariks).

Sellest Lutheri väliselu käigust võiks järeldada, et ordu vennad Lutherist sel ajal lugu pidasid ja ta ise oli kloostri eluga kodunenud ja tundis end seal ka enamvähem õigel kohal olevat, ja oli aegu ja tunde, kus ta end kloostris hästi tundis ja nautis rahu ja häid päevi.

Kuid see oli ikkagi ainult kloostrielu üks hinnang Lutheri poolt, mille vastu tema vaimus seisid kasvavas opositsioonis teiselaadilised kogemused, mis viimaks munkluse välise, esialgse hinnangu ümber lükkasid ja asemele seadsid vastupidise — kloostrielu eitava hinnangu. Lutheri kloostrielu kogemustes ilmnevad nimelt alavooluna sügava usulise hirmu jooned, see hirm seisab igatahes ühenduses elava patutundega ja Jumala kohtumõistmisega ja tema predestinatsiooniga. Üksikasjaliselt ei ole selle tema hirmu tunde ja meelegaite põhjused ja motiivid küllal daselt selged. Õpetlaste arvamused lähevad siin suuresti lahku. Kõigepealt küsime: **Milles seisid ja avaldusid Lutheri ahastused ja hirmuolukorrad?**

Lutheri ahastused ja hirmuolukorrad avaldusid, sellekohaste märkuste järele, kurbuses (tristitia), hirmus ja hämmastuses (terrores), hingelises jõuetuses (pusillanimitas spiritus), hirmsates ja hirmuäratavates mõtetes ja mõttekujutlustes (horrendae et terrificae cogitationes), meelegaite (desperatio), ja põrgupii nas. Nii tundis ta näiteks hirmu sellepärast, et ta pihil olles

vahest küllalt ja täielikult ei ole phtinud, või et tal ei ole tarvilikku kahetsust olnud, et ta vahest ei ole armuseisundis, et ta vahest ei ole predestineeritud, et ta ei pääse taevasse jne. Hirm õiglase kohtumõistja ees olevat äratanud Lutheris Jumala vihkamise ja teotamise mõttekujutlusi. Oma ahastuses arvas ta, et Jumal ei paiska meid maha mitte ainult pärispatu (concupiscentia invincibilis) ja Jumala kümne käsu läbi, vaid ka veel evangeeliumi läbi ilmutaõ oma karistavat õiglust ja viha.

Meie järgmine küsimus on: **kuidas peame seletama neid nähteid Lutheri juures? Mis on siis õieti välja kutsunud temas neid hirmuäratavaid olukordi?** Õpetlaste vastused neile küsimustele lähevad hoopis lahku. Nimetan siin õpetlaste mõningaid sellekohaseid vaateid.

Kuna Lutheri ahastustes tema patt ja Jumala kohus otsustavat osa etendavad, võiks tulla iseenesest mõte, kas Lutheri südame-tunnistus ei ole vahest suuremate pattudega koormatud, kui teiste munkade südame-tunnistus. Katoliiklik uuriija, paavstlik allarhivaar Pater Heinrich Denifle O. P. on katsunud (oma raamatus: „Luther und Luthertum“ I, 1904) Lutherit nii kujutada, et tema oma meelelise loomu pärast olevat alistunud ikka enam himudele ja lihalikule tungile, kuni ta enam ei jõudnud rahuldada kõlbla nõudeid. Selle asjaloo mõjutusel taganenud ta kirikust ja moonutanud kiriklikke õpetusi oma taganemise õigus-tamiseks. Kuid Denifle' Luther on igatahes hoopis erinev Lutherist, kes meile esineb oma teostes s. o. allikates. Selle asemel, et eeldada Lutheri tõestamatut ja uskumatut kõlblist langust võiks kergemini konstateerida Lutheri juures hoopis õrnatundelist südame-tunnistust ja kõlblist meelsust, mis ajas hirmuolukorrad eriti teravaks.

Tuttav Lutheri biograaf Julius Köstlin (Martin Luther, sein Leben und seine Schriften, I⁵, 1903, lk. 61—66) seletab, et patud, millega Luther mungana oma südame-tunnistust piinas, olid üldised inimlikud nõrkused ja eksitused, nagu vihastamine, vihkamine, kadestamine, kannatamatus. Siia liitusid siis veel väiklased mungaelu eeskirjad. Luther tahtis oma eneseõiguse ja jõu läbi saavutada Jumala meelepärasust, pidi siis aga saama aru, et see oli võimatu ja põhjenes enesepettusel. Igatsetud rahu ei saanud talle osaks. Tema hinge tungisid kartus ja hirm, sise-mine murtus. See Köstlini populaarseks saanud vaade ei seleta

meile aga küllaldaselt, kuidas ja mispärast Lutheri ahastused nii raske ilme omandasid?

Heinrich Boehmer (Der junge Luther 1925, lk. 94 jj.) nimetab Lutheri sellekohaste üteluste põhjal tema hingelise segaduse pea-põhjuseks tema mõttekujutlust, et inimene võivat alati seda, mis ta tahab, tähendab võimeline olevat enesele oma enese teotsemise läbi teenida igavese õndsuse tasu. See mõttekujutus on temale okkamistide õpetuse läbi inimese tahte piiramatu võimest nagu aksiomiks saanud.

Adolf Hausrath (Luthers Leben, I, 1905, p. 4, 21, 30 jj.) oletab, et Lutheri vali kasvatus on teda hingeliselt rõhunud ja vigastanud tema närvikava. Kloostriis tuli siis veel juurde nn. mungahaigus, mille läbi vaevatud ihu vaevamist kätte tasus. See kannatus olevat teda saatnud läbi elu, oli aga kloostriis kõige raskem. Kõige hirmsam ahastus olevat, kui ei teata kas Jumal on kurat või kurat on Jumal. Oli see hingeline rünnak möödunud, siis varises Luther eneses kokku, kindlas teadmises, et ta on viha laps.

Hartmann Grisar S. J. (Martin Luthers Leben und sein Werk, 1927², lk. 36 jj.) arvab, et Luther oli alati närviline ja kandis eneses konstitutsiooni päritud vead ja pahed. Välgujuga, mis ta maha paiskas, kutsus esile hirmuäratava närvivapustuse, mis enesega kaasa tõi parandamatuid mõjutusi. Meeleheitele viivad mõtted võrsusid tema psüühi ebatervest aluspõhjast. Lutheri anormaalne iseloom ja haiglane hingeelu on teda saatnud eksitusse (lk. 79).

Mis Grisar siin Lutheri anormaalset iseloomust ja haiglast hingeelust pajatab, põhjeneb enneaegsetel järeldustel ja tähendab sõlme läbiraiumist sõlme lahtiarutamise asemel. On küll õige, et Luther on olnud eriti oma hilisematel aastatel närviline ja ihulikult haiglane. Tema närvilikkus võis tema meeoleolu ja sellega tema võitlusägedust mõjutanud olla, mitte aga tema usulis-kõlbelise tunnetuse tuuma.

Alphons Victor Müller („Luthers theologische Quellen“, 1912; ja „Luthers Werdegang bis zum Turmerlebnis“, 1920) püüab Lutherit kaitsta Denifle ja Grisari rünnakute vastu. Ta väidab, et Lutheri süüdistatud õpetused ei ole sugugi mitte välja mõeldud tema arvatud kõlbelise languse läbi, vaid põhjenevad augustinismi vanal õpetusel, mida ta oli tundma õppinud oma ordu traditsioonist. Lutheri ahastusi seletab ta selle läbi, et

Luther olevat olnud skrupulant. Skrupulant ei olevat mitte kahtleja filosoofilis-teoloogilises mõttes, vaid kristlane, kes enese üle on kaotanud otsustamise kriteeriumi ja kes sel põhjusel oma hirmuolukordi peab tõelisteks kahtlusteks. Pikselöök on rikkunud tema närve. Tema hirmuolukorrad põhjenesid tema füüsilisel konstitutsioonil.

Otto Scheel (Martin Luther, vom Katholizismus zur Reformation II³, 1930) rõhutab, et Lutheri võitlused kloostriis olid vaimulikkulaadi avaldused kurba des ja hirmuäratavates mõttekäikudes, paisudes kuni kibeduseni ja meeleheiteni (II, lk. 251). Lutheri ahastused ei seisnud mitte mingisuguste patoloogiliste ja melanhooliliste nähetega või nn. mungahaigusega ühenduses (lk. lk. 9, 248). Tema hirmuolukorrad seisid ühenduses eriti keskaegse kohtumõistmise ideega, millega ühendusse seati ka õnnistegija. Välised tingimused, millega sõltuvuses oli absoluutsioon ja armuannete jagamine, viisid Lutheri viimaks kahtlusse ja meeleheitesse.

Rudolf Thiel, Luther I (1483—1522, Berlin 1933) seletab, et Lutherit ründab väljendamatu hirm tema ahastuses. Mõnikord ehmatab ta, kui ta kuuleb Kristuse nime või näeb krutsifiksi. Ta usub veel kuradit ja arvab, et kurat teda taga kiusab. Aga Luther sooviks oma meeleheites, meelsamini kuulda tema nime kui Kristuse nime. Õnnistegija ilmub talle istudes vikarkaarel kui maailma kohtumõistja (mitte kui maailma lunastaja). Ta usub esmalt munga seisuse kõrgemat astet, kuid see usk nõrgeneb siis temas ja tema hirmu-olukorrad diskrediteerivad tema eneseõiglust ja pühadust.

Kuidas tuleks meil nüüd kõige öeldu alusel seletada Lutheri ahastuse ja hirmuolukordi? Luther uskus alguses kloostriis astudes ja seal olles vahetegemist kõrgema kõlbla ja madalama kõlbla vahel, uskus, et kõrgema ja täiuslikuma vagaduse eesotsas seisavad mungad, mispärast munga-seisust ka nimetatakse vita perfecta s. o. täiuslik elu. Kuid tema sügav südametunnistuse tõsidus ja tema tõemeelsus hakkasid aru saama, et selle arvatud täiuslikkusega seisab vastuolus tema tõeline kõlblis-usuline ja hingeline olukord. Temale ei võinud pikapeale varjatuks jääda, et kõik tema piinlikult sooritatud satisfaktsioonid ja kahetsusteod, kõik teoõiglus ja teopühadus, kõik teened ja askeetilised teod ei saa pattusid kinni katta ega

murda patuvõimu, ei saa omale teenida armulikku Jumalat, ei saa teda kaitsta Jumala kohtu ees. Vastuolu kujutletud täiuslikkuse ja tegeliku edasikestva patusüü ja patuvõimu ja Jumala ähvardava kohtumõistmise vahel viis Lutheri hinge ja viib iga pääsmist otsiva inimese hinge hirmule ja meeleheitele. Sellelt seisukohalt, et munkluse teod enesepettusele pinda loovad, ja sellepärast Jumala halastuse ära varjavad, võis Luther hiljem nimetada oma suuremateks nooruspattudeks „mungavoorusi“ ja missaohvri toimingut. Silmapilgud, mil lepitamata vastuolu munkluse vaadete ja uute kujunevate vaatekohtade vahel teadlikumalt teadvusse tungis, pidid eriti masendavalt mõjuma Lutheri hingele. Niisuguste kurbade kogemuste ja hirmuäratavate mõttekäikude juures oli Lutheril vahetevahel tunne, nagu hakkaks see pind, millel ta seisab ja enese kindlana tunneb, korruga kõikuma, tuues talle rahunust ja meeleheidet. Vaimulikus võitluses võisid hingelisel pingutusel esineda närvilised nähted ja rünnakud. Raskemal kujul esinesid need hirmuolukorrad küll mõnda aega pärast prooviaasta lõpetamist ja täismungaks saamist, kuna mungaseisuse täiuslikkuse aate ekslikkuse äratundmine nõudis mõningaid sellekohaseid kogemusi. Vähehaaval läksid ahasused veel raskemaks.

Edasi küsime, kui kaua on Lutheril oma elus niisuguseid ahastusi olnud? A. V. Müller ütleb, et ka Lutheri uued tunnetused ei ole lõpetanud täiesti tema hirmuolukordi, vaid on neid ainult pehmenanud, kuna nad põhjenesid tema füüsilisel konstitutsioonil. Kui meie sellesse küsimusse süveneme, leiame, et Luther sel ajal kui ta jõudis oma uutele tunnetustele, ei unistanud enam munkluse ja üldse maisest täiuslikkusest. Teiselt poolt oli ta nüüd leidnud omale armuliku Jumala ja lunastaja, tal oli nüüd „tegija“ ja „tegu“, s. o. usk ja armastus. Ta tundis nüüd end õigeksmõistetuna. Seda tema teadvust võiks iseloomustada käesoleval juhul kõige paremini tema oma sõnadega „simul peccator et justus“ (ühtlasi patune ja õige). Selles tema teadvuses olid tema kloosterlikud ahastused (tentationes) sisuliselt lõppenud. Ta võitles nüüd teadvuses, et kes on õige usust, ei mõisteta hukka, kuigi ta patustab (WA. 2, lk. 45). Nüüd võitles ta, et kasvaks usk ja armastus ja valmisolek ja jõud ristiga (WA 7, lk. 30; 25, lk. 11). Tagasi vaadates võis Luther neid ahastusi hinnata Jumala tahtest ja juhtivusest tingituina, kuna nad, nagu ta ise seda väljendab, tarvilikud olid tema uue

tunnetuse ja usuteaduse tekkimisele ja arenemisele. Luther seletab, et ta oma usuteadust ei ole mitte kõik korruga õppinud, vaid on pidanud temasse ikka enam ja enam süvenema, milleks on kaasa mõjunud tema „tentationes“ ja kurat oma vasturääkimisega (Tischreden I, nr. 352).

Kui ka hilisemal ajal mõned sellekohased üksikküsimused temale esinevad ahastuste kujul, võis Luther neile vastu astuda sobiva lausega oma usuteadusest, mis temale nähtavasti tugevat kindlust andis ahastuse vastu. Nii räägib tema Gal. I. 60 kuradi süüdistustest („accusationes diaboli“); kurat pajatab talle: „Sina oled patune, sellepärast ka hukka mõistetud.“ Tema vastab kartmatult: „Just sellepärast, et ma patune olen, sellepärast tahan ma olla ka õige ja õnnis.“ Kui kurat lausub: „Sind mõistetakse siiski hukka,“ vastab Luther: „Ei, mina põgenen Kristuse juurde, kes iseenda ära andis minu pattude eest.“¹⁾

Hilisemaid ahastusi hindas Luther enam kuradi ja deemonite omavoliliste kiusatustena. Raskemad neist hilisematest ahastustest olid nähtavasti tingitud avaliku võitluse lahtipuhkemisest Rooma vastu ja sellega ühendusesseisvatest sündmustest.

Ühes lauakõnes a. 1531/32 ütleb Luther, et tal kümne aasta eest (ante decem annos), s. t. a. 1521, on olnud esimene meelete rünnak. Kui see teadaanne põhjeneb õigel mälestusel, arvestatakse siin küll neid ahastusi, mis käisid avaliku võitluse kohta Rooma vastu. Meil on veel teinegi teade a. 1521: Wartburgis 1521 kuuleb Luther deemoneid hirvitavat ja temale lausuvat: „Kuidas oleks lugu, kui sa ometigi eksiksid ja niiviisi palju inimesi eksitusse viiksid, kes nüüd kõik igavesti hukka mõistetaks?“ Oli üldiselt siiski juba murdunud hilisemate ahastuste mõju Lutherile. Võitmatu usujulguses ja murdumatu jumalalausalduses võitles Luther nüüd juba julgesti oma usuvõitlust ja sellega lahutamatu ühenduses — võitlust reformatsiooni eest.

Viimaks küsime: missugune tähendus on siis olnud Lutheri ahastustel ja hirmuolukordadel Lutheri ja tema töö kohta?

Nendel Lutheri kloostrielul toetuvatel kogemustel oli suur tähendus usupuhastuse vaimusuuna ja ilme kujunemisel. Ahastused on Lutherile tõuget andnud seks, et ta oma hirmuära-

¹⁾ vt. W. Braun, Die Bedeutung der Concupiscens in Luthers Leben und Lehre, 1908, lk. 39.

tavatele küsimustele ja vastuoludele lahendust otsiks ja seks võitleks. Ahastused on aga ka Lutheri otsimisele näidanud suuna. Nad andsid mõista, et otsitav vagadus ja kõlbla peab niisugune olema, mis kõigile kristlastele on ühtemoodi maksev, mis kõrvale jätab käsuõpetusliku vagaduse, eneseõigluse, teoõigluse, askeetilise ja müstilisegi vagaduse.

Sellega nad juhatasid Lutherile kätte kõlblis-usulise vagaduse tüübi. Eetilis-usuline arusaamine pidi otsustandva tähendusega olema ka piibli mõistmisele ja interpretatsioonile.

Lutheri uued tunnetused ja väljapääsu otsimise suunad ilmnevad juba kindlasti tema esimestes loengutes psalmide üle (1513—1515)¹⁾. Siin pöördub Luther nn. „teopühaduse“ vastu. Lutheri uued seisukohad pidid tema tähelepanu juhtima eriti Pauluse sõnadele ja kirjadele, mis eitavad „käsutegusid“, eeskätt Rooma rahva kirjale, mida Luther siis ka seletas oma loengutes 1515—1516. Rooma kirja juurde juhtisid teda osalt kloostrielu kogemuste alusel tehtud järeldused. Selle kirja lugemisel jõudis Luther oma uuele usumõistele, uuele põhjapanevemale õpetusele — patuse õigeismõistmisele. Need uued tunnetused võimaldasid nüüd jälle omalt poolt kloostrielu kogemustest tehtud järeldusi uute usuliste põhitunnetustega viia seosse ja neid seada kindlale alusele ja rakendada tegelikkude küsimuste otsustamisele. Selle juures taganesid eetilis-usulise vaimusuuna ja vaimulaadi eest ikka enam ka müstilised vaatekohad (mis Lutherile olid seni veel sümpaatsed), nagu seda näitab selgesti tema „Sermo on Kristuse püha kannatuse vaatlusest“ (kevad 1519). Luther seletab siin, et ei hinnata nii Kristuse kannatust, nagu seda Klervoo Bernhard teeb oma kristusemüstikas, kus laskutakse kontemplatsioonil Kristuse kannatuse sügavusse, et usutunde joovastuses tunda hingepeiu ligiolekut... Õigel viisil mõeldakse Lutheri arvates Kristuse kannatusele sel viisil, et meie tunneme Jumala kõikumata tõsidust patu ja patuse vastu ja tunneme südametunnistuse piina oma pattude pärast. Sellega on Luther siin teadlikult müstilise arusaamise asemele asetanud eetilis-usulise. Ka tema eriliste lemmikmüstikute Tauleri ja „Eyn deutsch Theologia“ nimetamine väheneb aegamööda ja vaibub viimaks.

¹⁾ vt. W. A. 4, näit. lk. 3.

Oma kirjatöös „Mungatootustest“ („De votis monasticis“ aastast 1521) arendab, selgitab ja põhjendab Luther nüüd juba teadlikult eespoolmainitud kloostrielu kogemuste tulemusi täiuslikkusetee küsimuses. Vahetegemine evangeeliumi nõuannetele rajatud, kõrgema kõlbla ja Jumala käskudele rajatud madalama kõlbla vahel on ekslik, sest Matt. 6 nimetatud nõuded ei ole evangeeliumi nõuanded, vaid Jumala käsud. Neitsilikkuse asjus esineb nõuanne, kuid sellest on katoliiklased jälle teinud valju käsu evangeeliumi mõtte vastaselt.

Mungatootuste tee ei ole tõeline kristliku täiuslikkuse tee. Ekslik on mõõta täiuslikkuse seisu nõuannetega ja mitte käskudega. Ülemääraseid tegusid ei ole aga olemaski. Kõigi kristlaste kohta maksab ühtemoodi ühtlane kõlbla-aade ja ühtlane vagadusetee (communis via). Seda tõtt püüab saatan tumestada ekslikult kahekslõhestatud kõlbla ja täiuslikkuse õpetuse ja aate läbi. Luther püüab selle alusel siis ka juba edasi näidata, et mungatootused on usu vastu, evangeeliumi vabaduse vastu, Jumala käskude vastu, armastuse vastu. Munkadel olgu sellepärast vabadus, lahkuda soovikorral kloostrist. Kirjatöös „Saksarahvuse kristlikule aadlile“ (An den christlichen Adel deutscher Nation — von des christlichen Standes Besserung) seletab Luther, et vahetegemine vaimuliku seisuse vahel, kelle hulka arvatakse paavsti, piiskoppe, preestreid, kloostrirahvast, ja ilmaliku seisuse vahel, kelle hulka loetakse vürstid, isandad, käsitöölised ja põlluharijad, on põhjendamatu, kuna kõik kristlased on vaimulikust seisusest, sest neil on üks ristimine, üks evangeelium, üks usk ja nad on ühesugused kristlased, sest ristimine, evangeelium, usk teevad üksi vaimulikuks ja kristlasteks. Nende vahel ei ole muud vahet, kui töö ja ameti — mitte aga seisuse vahe. Vaimulikkuse suhtes on kõik kristlased ühesugustes tingimustes, kuuludes selle poolest kõik vaimulikkudele seisusse. Sellepärast võib ilmalik ülemus oma võimu maksma panna ka vaimulikkude suhtes, kui nad on süüdi, ja tarbekorral ka niisuguste vaimulikkude funktsioone täita, teenides ühise ihu eriliikmena kõigi liikmete tervikut ja üldsust. Igapäevane elu, töö ja kohustused ja raskused on see ala, kus kristlane leiab tee oma Jumala juurde ja kogeb Jumala abi ja armu.

Oma „Sermoonis headest tegudest“ (kirjutatud kevadel 1520) selgitab Luther, mis on õieti head teod. Mitte need ei ole head teod, mida tehakse, et ära teenida Jumala armu, nagu

paastumine, roosipärja-palvelus, palverännakud, missateenistuste pidamine, kirikute ja kloostrite ehitamine, vaid hea tegu on see, mis Jumal ise tema poolt äratatud usu läbi kaudselt korda saadab inimeses ja inimese läbi. Kõik, mis inimene teeb usumeeles, on seega heategu, paistku asi väliselt nii pisike kui tahes, nagu käimine, seismine, söömine, joomine, magamine, ölekõrre ülestõstmine. Kõik inimese teod, kus usumeel puudub, ei ole head, paistku nad väliselt kui tahes suurte ja pühadena. Uskliku häid tegusid nimetab Luther vahel kokkuvõetult „armastuseks“. Usk on tegija ja armastus on tegu (Erl. A. 8. lk. 63). Hoidu, ütleb ta teisel (W. A. 2. lk. 47), kõige enam omavalitud tegudest, sest need ei puhasta patte, vaid roojastavad veel enam, nagu on meie ajal tseremooniad, palved, sosistamised, kirikute ehitamised. Enam puhastavad need teod, mis Jumal peale paneb inimese paranduseks; kõige paremad on sellepärast k a n n a t u s e d, haigused, puudus, häbitus, surm, mida kõike teeb üksi Jumal ja inimene kannatab ¹⁾, et saaks täielikult suretatud Aadam ja ehitud viinapuu Kristus ja puhastatud tema oks. Luther on eriti umbusklik kõige vastu, mida endises mõttes headeks tegudeks nimetatakse, oletades neis kohe teoõigluse sünnitust, sattudes võitluseõhinas vahes liialdustessegi.

Oma Pühakirja seletusis püüab Luther eriti tabada ja välja tõsta teksti eetilisi-usulisi mõtteid. Lutheri vaadetes ja usuteaduses on nüüd lõplikult esikohal ja otsustav eetilis-usuline vaimusuund. Juhtuvaid erineva vaimusuuna elemente püütakse võimaluse järele seletada eetilis-usulises mõttes, nagu nägime seda müstiliste vaadete suhtes. Ka osalt askeesigi mõiste muutub vastavalt ühenduses õigeksmõistmise õpetusega. Luther räägib ka pärastpoole veel „liha suretamisest“ (mortificatio carnis), kuid selle toiminguga vahendid on nüüd enam eetilist laadi, kui katoliikliku askeesi omad. Eriti nimetab Luther „liha suretamise vahendina Jumala poolt saadetud risti, mida tuleb kanda alandlikult ja kannatlikult. Samuti tuleb oma loomulikke kalduvusi, nõrkusi ja ihasid taltsutada ja alistada uue elu hingelis-eetilistele nõuetele ja ülesannetele. Siinjuures võib esineda näiteks ka paast mõõdukuse pidamise otstarbel, aga ilma mingi teene kõrvalmaiguta ²⁾.

¹⁾ Selles vaates avaldub vahest veel müstika mõju.

²⁾ Vt. R. Seeberg, Lehrbuch der Dogmengeschichte IV, 1 lk. 269, Realencyklopädie f. prot. Theol. u. Kirche, 1897, lk. 138.

Neid oma valusaid ja rõõmsaid kogemusi, oma vaateid ja tundeid on Luther soovitanud ja pärandanud oma poolehoidjatele ja mõtteosalistele. Ei maksa temale ette heita ¹⁾, et ta on liiga üldistanud, tehes oma isiklikud vahekorrad ja võitlused ja nende lahendusviisid maksvateks kõigile. Kõige kindlam on ikkagi, vähemalt oma enese silmis, see, mis ise oled läbi teinud, kuidas ise oled väljapääsu leidnud, millist teed sellepärast kõige paremini võid ka soovitada teistele. Ka kirikuisa Augustinus, näiteks, on oma enese kogemuste alusel arendanud oma õpetust armust.

Aga ka apostel Paulus on õieti oma elamuse alusel kujundanud ja edasi andnud oma ususuuna.

Kui meie nüüd tagasi vaadates oma vaimusilma eest laseme uuesti mööda libiseda mungarüüsse riietatud Lutheri vaimse kuju, ei saa meie oma osavõtmist ja austust keelata tema tõelikkuse ja tõelisuse vaimule, mis kurvalt ja tõsiselt vaatas silma oma hingelisele hädale, ilma laskmata ennast kõrvale juhtida illusioonidest. Järeleandmatult ja visalt otsis ta väljapääsu piinavast seisukorrast, kuni armuline Jumal ennast leida andis, selle järele kui purunes ta omaõigluse tegude püüd.

Kloostrielu kogemuste järeldused panid aluse tema uute eetiliste põhimõtete kujunemisele ja juhtisid tema väljapääsu otsimise püüdeid eetilis-usulisele alale, kus ta otsimisel oli kaugeleulatuvaid tagajärgi.

Eetilis-usuline vaimusuund ja vagadusetüüp on eriti reformatsioonile ja protestantismile omaseks saanud ja jäänud, kuigi Lutheri enesegi juures on ses suhtes juhtuvaid inkonsekvентse, näiteks sakramendi õpetuses, nagu *fides implicita* ristimises j. m. Melanchthoni algatusel tumestus osalt evangeeliumi usu eetilis-usuline arusaamine õigeksmõistmise ja pühitsuse lahutuse läbi.

„Puhta õpetuse“ nime all tungis siis luteri kirikusse intellektualism, mis nõrgendas praktilist usulis-eetilist iselaadi. Vastukaaluks leidis müstika poolehoidu. Pietismile oli osalt omane askeetiline meeoleolu, kuid teiselt poolt on müstika ja pietism tõstnud usu elavust. Luteri kirikus on pärast pietismi, ratsionalismi ja idealismi mõjud enese maksmapanud. Kui luteri usulise vaimu ja selle elavuse nõrgeneb, siis

¹⁾ Vt. H. Grisar, Martin Luthers Leben und sein Werk, 1927, lk. 99, 130 j. t.

on ta oma mõtteseoses eriti vastuvõtlik ratsionalismile ja idealismile, suuremal määral vahest, kui mõni teine usukujund. Ratsionalismi ja idealismi mõjud ongi osalt nagu hõljuma jäänud luteri kiriku kohale. Möödunud aja liberaalne usuteadus on püüdnud eetilise-usulist vaimusuunda luteri kiriku usuteaduses arendada järjekindlusega ja kaotada inkonsekventse sel alal. Aga teiselt poolt ei suutnud ta suuremalt kaasa mõjuda usulise elavuse tõstmiseks. Ei saa salata tõsiasi, et Lutheri usuvaadete ja usumõtete omaksvõtmisel on tarvis veel eriliselt elavat usumeelt ja usuvaimu, et jääda Lutheri eetilise-usulisele tasemele.

Nüüdisaja n n „õnateoloogia“ positiivseks küljeks, kõige peale vaatamata, tuleb arvata seda, et ta protestantismi eetilise-usulist mõtteseost püüab omamoodi jälle usuliselt elustada.

Usuteadus saab teataval määral olla ususuuna näitajaks, äratajaks, põhjendajaks, õigustajaks, toetajaks. Kuid otsustajaks jääb tegelik elav usuvaim, mis surnuluud äratab elule.